

De pastor tussen Woord en werkelijkheid

R.Ruard Ganzevoort

Lezing Lezing TU Kampen (GKV) 1999

Een jonge vrouw. Negentien. Ze volgt trouw de catechisaties. Nog steeds, want ze heeft geen belijdenis gedaan. Niet dat ze niet geloofde, maar belijdenis doen zou voor haar betekenen dat ze alles moet onderschrijven wat er in de kerk gezegd en geleerd wordt. Dat is haar teveel. De vragen waarmee ze komt kan ik niet beantwoorden. Ik heb wel iets te zeggen, maar de antwoorden landen niet. Het zijn de grote vragen van het leven waar ze mee bezig is. En ook al stemt ze van harte in met de kern van het christelijk geloof, ze vindt geen plaats voor zichzelf en haar eigen beleving van de werkelijkheid in het geloof dat de kerk deelt. Uiteindelijk haakt ze af. Ze gelooft nog steeds, maar ze kan er binnen de kerk niets mee.

Een man van achter in de twintig. Hartstochtelijk gelovend in God. In alles is hij het eens met wat we in de kerk viëren en leren. Trouw lid van de gemeente. Hij is homofiel. Jaren heeft hij het verborgen gehouden, maar uiteindelijk trekt hij aan de bel. Het verhaal dat hij me doet vertellen van een slingerbeweging. Nu eens grijpt hij zich voor honderd procent vast aan zijn geloof, en hij ervaart dan dat zijn homoseksuele gevoelens verdwijnen. Na verloop van tijd is het dan een diepe teleurstelling voor hem als blijkt dat hij toch weer verliefd wordt op een jongen. Hij blijft slingeren. Jaren van gesprekken volgen. De gemeenteleden die er van weten stellen zich liefdevol en aanvaardend op. Als hij gaat samenwonen met een vriend proberen we hem toch te blijven vasthouden. Zonder direct te oordelen, zonder hem ergens van uit te sluiten willen we hem helpen een goede weg te zoeken. Uiteindelijk haakt hij af. Hij gelooft nog steeds, maar hij kan er binnen de kerk niets mee.

--

Dit zijn twee mislukkingen die ik in de afgelopen jaren heb ervaren. Ik kom vanmiddag niet met een succesverhaal van hoe we eventjes de spanning tussen Woord en werkelijkheid oplossen. Veel te vaak merk ik in mijn eigen leven en in het leven van broeders en zusters hoe diep de kloof eigenlijk is. Wat dat betreft staat niet alleen de pastor tussen Woord en werkelijkheid, ieder christen staat daar. Met één been aan elke kant van het ravijn.

Dat is een onderdeel van de gebroken werkelijkheid. Niet alleen dat er in het menselijk leven ongewenste zaken optreden, maar ook en vooral dat de omgang met de Here God niet langer vanzelfsprekend en ongestoord verloopt. Daar ligt een breuk tussen. En als we die gebrokenheid niet serieus nemen schiet elke methode tekort. Daarom wil ik eerst ingaan op de theologische en filosofische vragen die inherent zijn aan de gebrokenheid en daarna een voorstel doen voor een richting waarin we kunnen gaan om in het concrete pastoraat recht te doen aan deze vragen. U zult dus enig geduld met me moeten hebben.

HERMENEUTIEK EN DE OVERBRUGGING VAN EEN KLOOF

Ik kies mijn ingang bij een korte geschiedenis van de hermeneutiek. De reden daarvoor is dat de vragen waar we voorstaan bij uitstek hermeneutische vragen zijn. Bovendien is in de hermeneutische filosofie een aantal overgangen in het denken te constateren die de vraag van vandaag oproepen. Ik zie de filosofische bijdragen aan het debat dan ook (in elk geval ten dele) als een weerspiegeling van het menselijk denken in de cultuur, en daarmee als een oriëntatiepunt voor het menselijk denken in het persoonlijk leven.

Het begrip hermeneutiek is onder theologen vooral bekend als een discipline die zeer nauw verwant is aan de exegese. Oorspronkelijk wijst de term op het werk van Hermes, die de boodschappen van de goden aan mensen moest overbrengen. De term hermeneutiek is dan ook daarna gebruikt als aanduiding voor de 'uitlegkunde', waarin de regels voor de exegese worden bestudeerd. Naast deze klassieke betekenis is er echter de moderne hermeneutiek, die een heel andere insteek heeft. De nadruk ligt dan meer op het 'tot verstaan komen'. Dit is niet slechts een objectief begrijpen, maar een proces van ontmoeting. Wanneer het gaat om de uitleg van de teksten, dan is het van belang dat de lezer zich inleeft in de situatie van de schrijver. Zo kan de afstand tussen lezer en schrijver overbrugd worden en de betekenis van de tekst gevonden. Werkelijk verstaan treedt op wanneer de lezer met de schrijver deel krijgt aan het onderwerp van de tekst. Zo wordt het subjectieve verstaan een grondvoorwaarde voor goede tekstverklaring. Het verstaan van een tekst heeft alles te maken met de historische en contextuele positie van de lezer. Die komt met een voor-verstaan of voor-oordeel, waarmee hij de tekst leest. In de taal, waarin lezer en tekst elkaar ontmoeten kan het verstaan tot stand komen. Daardoor wordt de historische afstand overbrugd. De beweging heeft vooral ook de richting van tekst naar lezer.

Dit wordt in de moderne hermeneutiek niet beperkt tot geschreven teksten, maar geldt ook voor handelingen, voor menselijk gedrag en voor de geschiedenis. Er zijn vier belangrijke overeenkomsten tussen betekenisvolle handelingen en geschreven teksten. Beide hebben een invloed die het moment overstijgt, beide hebben naast bedoelde ook onbedoelde consequenties, beide scheppen een wereld, beide staan open voor herinterpretatie. Handelingen zijn dan ook te zien als een uiting van iets innerlijks, net zo als een tekst een gefixeerd discours is.

In de laatste jaren vinden we een concretere uitwerking van dit hermeneutische denken. In allerlei wetenschappen, waaronder vooral ook de psychologie en de theologie, is er een herwaardering van het verhaal op te merken. Opeens gaat men weer zien dat naast een argumenterend betoog ook het vertellen een centrale plaats heeft in het leven. Onder theologen van gereformeerde signatuur is het model van het verhaal omstreden. Dat is begrijpelijk gezien het gebruik dat er juist in minder orthodoxe hoek van gemaakt wordt, en dat de indruk kan wekken dat het in de Bijbel gaat om 'maar' verhaaltjes. Nu is angst een slechte raadgever, en daarom laat ik me niet weerhouden het model te gebruiken. Het is echter niet alleen begrijpelijk, het is in zekere zin ook terecht. Het model van het verhaal heeft een aantal implicaties die haaks staan op de traditie van de gereformeerde theologie-beoefening. En dat speelt zich precies af op het punt waar we vanmiddag bij stilstaan: de kloof tussen Woord en werkelijkheid, en het probleem van de subjectieve lezer.

De vragen die er liggen zijn legio: Zijn we niet te menselijk bezig? Komt God niet buiten spel te staan? Worden leven en geloof zo tot puur menselijke ideeën over God? Moet het niet eigenlijk gaan om Gods openbaring en zijn ingrijpen in onze levens? Moet het pastoraat niet veel meer een verkondiging zijn van het heil dan 'alleen maar' het helpen van mensen om hun eigen verhaal op orde te krijgen? Is er wel genoeg aandacht voor het werk van de Heilige Geest? Uiteraard zullen de vragen niet volledig beantwoord kunnen worden, maar ik moet er wel iets over zeggen.

Het verhaal is 'maar' een model. Dat betekent dat het ons helpt om bepaalde zaken beter te gaan begrijpen. Het gaat mij dan niet om de tegenstelling tussen het verhaal en bijvoorbeeld de openbaring. Liever wil ik laten zien hoe we door het model van het verhaal beter gaan zien hoe openbaring werkt. Mijn verhaal begint niet in het luchtledige, het begint in de verhalen van anderen over mij. Ik kan 'ik' zeggen, omdat er eerst anderen waren die mij 'jij' noemden. Ik kan mijn verhaal vormgeven en vertellen omdat ik eerst deel uitmaakte en nog uitmaak van verhalen van anderen. Net zo begint mijn verhaal als gelovige niet in mijzelf. Ook dat vindt zijn basis in hoe een Ander mij ziet, in de rol die ik speel in het verhaal van die Ander. Wie ik ben begint in de relatie met God, die mij liefheeft en mij onvoorwaardelijk accepteert. Omdat Hij mij als 'jij' aanspreekt, leer ik 'Ik' te zeggen in de relatie met Hem. Omdat Hij Zich openbaart kan ik geloven.

Alleen: het blijft niet bij een verhaal van anderen. Ik zal daar zelf ook mee verder moeten. Op het woord / Woord dat van buitenaf komt (zowel van mensen als van God) volgt mijn antwoord. Hoe invloedrijk ook de verhalen en beelden die anderen van mij hebben, ze bepalen me niet volledig. Ik

zal zelf die verhalen moeten gaan verstaan en met die verhalen mijn eigen verhaal vormgeven. Ik zal zelf mijn identiteit moeten opbouwen op basis van de identiteit die anderen aan mij toekennen. In het verhaal dat ik zo opbouw van mijn eigen leven spelen de relaties een wezenlijke rol. Ze vormen het kader waarbinnen ik leef en mijzelf kan gaan verstaan. Ze vormen het publiek voor wie ik me moet verantwoorden. Ze vormen ook de bouwstenen van het verhaal, want mijn levensverhaal gaat over mijn leven in relatie tot die anderen. Juist het model van het verhaal kan daarom duidelijk maken hoe belangrijk die relaties zijn.

Als we dit toespitsen op de plaats van God in het menselijk leven, dan gaan we zien dat op geen enkele wijze afbreuk wordt gedaan aan het belang van de openbaring. Sterker nog: dat het daar allemaal begint. Zonder Woord van God geen antwoord van de mens. Zonder verhaal van God geen verhaal van ons. Zonder openbaring geen ervaring en geen geloof. Zonder relatie van God met ons geen relatie van ons tot God. Hij heeft het eerste Woord, en wij antwoorden daarop. Tegelijk is het echter zo dat in ons leven vooral ook ons antwoord een rol speelt. Hoe wij de openbaring lezen is van grote invloed op hoe wij de relatie met God kunnen ervaren. Geloof heeft dan ook de vorm van een verhaal, een antwoord op wat God heeft gezegd en gedaan. In ons verhaal verwoorden we de relatie met God en de dingen die Hij in de geschiedenis en in ons leven heeft gedaan.

Heel nadrukkelijk: het heeft de vorm van een verhaal, zoals ook de Bijbel de vorm heeft van verhalen. Het gaat er niet om dat het 'maar verhaaltjes' zijn. Het woord verhaal zegt niet dat het niet echt is. Het zegt dat er een bepaalde structuur in zit die duidelijk maakt wat de betekenis er van is. Zo is de openbaring gestructureerd als een verhaal. Zo ook worden verhalen openbarend voor ons leven. Als het ook daadwerkelijk gebeurt dat Gods Woord betekenis krijgt in ons leven, dan is dat naar mijn overtuiging het werk van Gods Geest. Waar het in het geloof en in het pastoraat om gaat, dat is dat ons verhaal wordt verbonden met het verhaal dat God ons heeft meegegeven. Die versmelting van de verhalen, waardoor ons verhaal wordt opengebrouwen en wordt vernieuwd is werk van de Geest. Zo zorgt God zelf er voor dat ons leven en ons verstaan van onszelf en de wereld om ons heen meer en meer in overeenstemming komt met hoe Hij zelf ons en de wereld ziet.

THEOLOGIE ALS PROBLEEM

De theologische basis voor een hermeneutisch-narratieve benadering hangt samen met het wezen van religieuze taal. Die overstijgt het gewone door een opening in de werkelijkheid. Door een breuk (het onverwachte) ontstaat een nieuwe verstaansstructuur. Duidelijk zien we dat gebeuren in de gelijkenissen, waar de Here Jezus een gewone situatie beschrijft, die ongewoon maakt, zodat de ongewone boodschap verstaanbaar kan worden. In dat licht kan religieuze taal misschien het beste 'grenstaal' worden genoemd. Taal die handelt over de grens, en over dat wat voorbij die grens is, dat wat ons menselijk bestaan transcendeert. Maar dat betekent dat de kloof tussen Woord en werkelijkheid niet zo eenvoudig te beschrijven is. Het ligt mijns inziens niet zo simpel dat het Woord en de werkelijkheid de twee polen zijn waartussen ons leven zich afspeelt en waarin de ontmoeting tussen mensen en God zijn plaats heeft. Kortweg komt het hier op neer: Het Woord staat niet alleen tegenover de werkelijkheid, als openbaring van de transcendente God, het maakt ook deel uit van de werkelijkheid als taal van deze menselijke werkelijkheid, waarin de grens aan de dag treedt.

Dat geldt historisch als we in onze cultuur allerlei facetten zien die diepgaand bepaald zijn door de christelijke traditie en daarmee indirect door Gods Woord, het geldt ook voor dat Woord zelf. De Schrift is niet eensklaps uit de hemel komen vallen. We proberen dat aan te geven met woorden als 'organische inspiratie'. En dat betekent op zijn minst dat in dat goddelijke Woord ook de menselijke werkelijkheid en de menselijke ervaring verdisconteerd zijn. Laat ik heel duidelijk spreken: ik wil op geen enkele manier terecht komen bij een visie dat de Bijbel alleen neerslag van menselijke ervaring met en denken over God is. Zonder aarzeling noem ik het openbaring, noem

ik het Woord van God. Het is alleen de vraag wat we daarmee bedoelen als we het hebben over de spanning tussen Woord en werkelijkheid.

Wanneer theologie betekent dat we over God spreken, dan is de eerste vraag of het nog wel mogelijk is om dat op relevante wijze te doen. Deze vraag is in de afgelopen decennia voortdurend actueel gebleven, beginnend met de God-is-dood-theologie. Door verschillende theologen wordt de uitdaging van de crisis van de secularisatie ter hand genomen. De 'God-language', het spreken over God en geloof, is fundamenteel aan de orde. In onze tijd is niet de validiteit van theologische debatten in het geding, maar de fundamentele betekenis en relevantie. Waar hebben we het over als we 'God' zeggen, of 'het Woord'. Dat zijn vragen die niet alleen buiten de kerk gesteld worden, maar die diep in de moderne menselijke ervaring liggen, en dus ook in de menselijke ervaring binnen de kerk. Is er niet juist daardoor een groeiende kloof tussen geloof en leven, tussen kerk en wereld, omdat de betekenis en de relevantie van ons spreken over God onduidelijk is geworden?

Elke makkelijke oplossing of verwijzing naar transcendentie doet onrecht aan de fundamentele vraag van deze tijd. Toch leeft de seculiere mens niet zonder religieuze symbolen, ook al wijst hij ze cognitief af. Religieuze taal en ervaring zijn overal om ons heen. Religieus gebruik van taal verwijst fundamenteel naar 'the ultimate', 'the unconditioned', het heilige, zoals dat zich manifesteert in de menselijke ervaring. Het gaat daarbij om de grenzen van onze werkelijkheid. In de onzekerheid zoeken mensen naar zekerheid, in de relativiteit naar betekenis, in de vergankelijkheid naar eeuwigheid, in de autonomie naar relaties en het ultieme dat hen te boven gaat.

Geloofstaal is spreken over de grens van onze werkelijkheid. Daarom is het ook altijd een metaforisch spreken. Het is geen logisch-argumentatieve benadering waarmee de werkelijkheid van God wordt gedetermineerd. Religieuze taal letterlijk nemen (als wiskundig bewijs) doet hier geen recht aan. Religieuze taal opvatten als enkel spreken bij wijze van, enkel figuurlijk, maakt het zinloos. Spreken over God is altijd een spreken over een bepaalde God met wie een mens in relatie staat. Over die relatie kunnen we alleen metaforisch spreken, maar voor de gelovige tekent zich de transcendente werkelijkheid, de betrokkenheid van God af in gewone concrete gebeurtenissen. Door de gelovige interpretatie wordt de werkelijkheid van deze feiten ontdekt. Door er zo over te spreken kunnen we misschien ontkomen aan de objectiverende tendensen van het fundamentalisme en aan het relativistische neutralisme.

Het spreken over God is dus geen gedistantieerde en geobjectiveerde abstractie, maar altijd een existentieel gebeuren. Het gaat echter wel verder dan een puur innerlijke en menselijke ervaring. Ze wordt ingekaderd en genormeerd door openbaring. Ik gebruik dat woord hier nog neutraal, als datgene wat voor een mens verlichtend, openbarend werkt, een herkenning geeft van de ontsluiting van de werkelijkheid die we alleen als waarheid kunnen benoemen. Of die openbaring - en in ons geval is dat de Schrift en de persoon en het werk van Jezus Christus aanvaard wordt hangt af van de existentiële keuze die je maakt. Wie hier tot objectieve feiten wil doorrekenen vertilt zich aan het metaforisch karakter van ons spreken over God, en vervalt in een blokkerend fundamentalisme. Wij kiezen ons uitgangspunt in de Bijbel. Ook dat is een existentiële keuze, geworteld in de geschiedenis van het doorvertellen van Gods grote daden. We hebben God leren kennen in ons leven, erkennen de Schrift als zijn Woord, herkennen ons in de eeuwenlange traditie van zijn kerk. De Bijbel lezen we als een bundel van geschriften waarin God zichzelf aan ons mede deelt. Dat kunnen we niet bewijzen aan wie het niet weten wil, we kunnen er ook niet onderuit dat dit dé Openbaring is.

In de lijn van het voorgaande is een narratieve benadering van de Bijbel van belang. Zo is opgemerkt dat de narratieve theologie juist is opgekomen als een medicijn tegen de eerder beschreven crisis rond het gezag en de aard van de Schrift. Op het eenvoudigste niveau is het een kwestie van vertelkunst om de mensen te boeien. Op een meer fundamenteel niveau zijn verhalen de dragers van zingeving en levenservaring die niet in abstracte logica kan worden verwoord. Het probleem is alleen - en daar is de kritiek uit gereformeerde hoek volledig op zijn plaats - dat er in de narratieve theologie vaak een scheiding wordt aangebracht tussen de waarheid en de

werkelijkheid. Om de waarheid van de boodschap in de verhalen te kunnen verdedigen wordt de feitelijke onderbouwing (de historische werkelijkheid) losgelaten. De geloofstaal spreekt geen geschiedwetenschap, maar poëzie, zo wordt gezegd. Dat doet echter geen recht aan hoe de Bijbel zichzelf presenteert. De Bijbelse verhalen dienen zichzelf aan als ingebed in de geschiedenis, en dat maakt een scheiding tussen verhaal en geschiedenis onjuist.

Er is nog een reden waarom ik meen dat een narratieve benadering hier heilzaam is. Een narratief model vraagt om een serieus nemen van de vertelling zowel als van het vertelde. Het verhaal en de werkelijkheid veronderstellen elkaar, en dat betekent dat de werkelijkheid van wat verteld wordt niet in twijfel wordt getrokken. In het verhaal wordt die werkelijkheid ook niet bewezen. Ze wordt aangenomen. Zowel het eigene van de Schrift als het eigene van verhalen veronderstellen dus dat er een feitelijke basis is. Concreet: dat er een geschiedenis van Gods heilshandelen is, waarin Hij zich heeft geopenbaard, en die Hij in de schriftelijke openbaring aan ons doorgeeft.

HET VERHAAL VAN DE SCHRIFT

We gaan een stap verder. Vanuit de geschiedenis van de hermeneutiek heb ik geprobeerd te laten zien dat er in de kloof tussen Woord en werkelijkheid altijd sprake is van subjectieve lezers, en dat je er niet komt door enkel het Woord te laten spreken. Vervolgens heb ik aangegeven dat naar mijn gevoel een massief fundamentalisme en een vrijzinnige visie op de aard van het Woord geen recht doen aan de zaak. Een metaforisch, narratief spreken over God lijkt mij de enige weg. Daarbij zijn de openbaring en de menselijke ervaring, Woord en werkelijkheid niet simpelweg twee polen die door de pastor dienen te worden verbonden, ze grijpen op veel meer punten in elkaar. De vraag waar ik nu op in wil gaan is of we vanuit de Schrift zelf niet gedwongen worden recht te doen aan de ervaring van mensen dat God verborgen is. Anders gezegd: dat er een kloof bestaat tussen Woord en werkelijkheid wordt niet alleen in de werkelijkheid ervaren, het wordt ook in het Woord geopenbaard.

Daartoe wil ik eerst proberen aan te geven wat de raamvertelling is van de Schrift. Het verhaal van de Bijbel. Anders gezegd: wat is dan dat Woord dat met de werkelijkheid op gespannen voet staat? Hoe ook precies onder woorden gebracht, het gaat om de geschiedenis van de mens voor Gods aangezicht, geschapen, in zonde gevallen, hersteld, en onderweg naar de voleinding. Deze vier clusters van verhalen benoem ik als de wording, de breuk, het herstel en de toekomst. Ik kies voor deze termen, omdat de klassieke bewoordingen te sterk bepaald zijn door een beperkt aantal verhalen in de Bijbel, terwijl de structurele elementen in veel meer verhalen zijn terug te vinden. Zo is de wording meer dan de schepping, de breuk meer dan de zondeval, het herstel meer dan de verzoening in Christus, en de toekomst meer dan de uiteindelijke voleinding. Het gaat in zekere zin meer om een thematische indeling van de verhalen dan om een chronologische. De vier verhaalsoorten blijven naast elkaar bestaan, en zijn ook in een mensenleven naast elkaar aanwezig. Dat neemt niet weg dat er in de raamstructuur van de Bijbelverhalen ook een chronologische lijn aanwezig is, die de vier thema's volgt. Het gaat alleen niet op in een chronologische lijn. De thematische waarde blijft staan en is naar mijn idee juist in het pastoraat uiterst actueel.

Wanneer we vanuit Gods Woord zoeken naar een antwoord kunnen we niet toe met een rechtlijnige verklaring. De Bijbelse openbaring geeft een vierslag van antwoorden geeft. Vanouds noemen we dat schepping, zondeval, verlossing en wederkomst. Ik noem het liever vier thema's die je op allerlei plaatsen en manieren ziet terugkomen: wording, breuk, herstel en toekomst. In elk thema gaat het om de relatie tussen God en mens, en is er een bepaalde verhouding tussen de heilheid en de gebrokenheid, de zin en de on-zin.

In Bijbelgedeelten rond het thema van de wording gaat het voornamelijk om de heilheid van het leven, om de nabijheid van God en mens. De mensen komen tot hun bestaan door het scheppingswoord van God. Zij zijn geschapen naar zijn beeld en gelijkenis, en ze mogen in de Hof van Eden van heel nabij met God omgaan als Hij in de avondkoelte door de hof wandelt. Deze nabijheid, deze relatie is het fundamentele begin van de mens in zijn verhouding tot God. Het

wezen van de mens, zoals dat in de wordingsverhalen aan de dag treedt, is een leven in verbondenheid en heelheid. Dat geeft ook de mogelijkheid van ontwikkeling en groei in het menselijk bestaan. Het leven heeft een doel, het leven heeft zin.

In het thema van de breuk treedt de afstand en de vervreemding op. Dat begint daarmee dat de mens niet langer de grens tussen goed en kwaad op gezag wil aannemen, maar autonomie claimt. In de verzelfstandiging komt de afstand mee. In de zonde wordt de relatie tussen God en mens en tussen mensen onderling geproblematiseerd. Deze gebrokenheid heeft twee kanten. Er is sprake van schuld, maar er is ook sprake van tragiek. In het menselijk leven, en vooral ook in de relatie van de mens tot God gaat het enerzijds om het tragische lot van de mens, dat de innige en onbekommerde relatie met God is verloren gegaan en niet meer terug gevonden kan worden. Dit gaat zover dat velen de ervaring hadden en hebben dat het aangezicht Gods voor ons verborgen blijft. Anderzijds is de gebrokenheid echter een gevolg van de zonde, waarbij de mens moedwillig kiest voor een leven tegen God in, en niet meer met God mee. De afstand tussen God en mens is zowel doem als daad, zowel zonde als onschuldig lijden. Gebrokenheid is daarmee een breder begrip dan zonde. Het omvat ook het totaal van het geschonden leven, waar het heil (de heelheid) van het leven in het paradijs is verloren gegaan. De gehele periode van de heilsgeschiedenis tussen de hof van Eden en het nieuwe Jeruzalem is getekend door een gebroken relatie tussen de mens en God. Waar bij de zondeval hemel en aarde uiteen gescheurd worden, daar zullen ze pas bij de voleinding weer verbonden zijn.

In het derde thema gaat het om herstel. Dit wordt het meest duidelijk en concreet uitgedrukt in de verhalen over Jezus, maar speelt al vanaf de moederbelofte in Genesis 3 een rol. Door het hele Oude Testament heen horen we van God, die de mens niet aan zijn lot overlaat, maar daar de belofte van herstel bij geeft, en zelfs dat herstel al geeft. Hier kunnen we denken aan de bevrijding uit Egypte en uit Babel, de offerpraktijk, die gericht is op herstel van de geschonden relatie tussen God en mens, en de wetgeving, die de belofte van heelheid concreet maakt in leefregels en levenswijsheden voor een herstelde relatie tussen God en mens, tussen mensen onderling en tussen de mens en de natuur.

Het herstel is echter tegelijk een opening naar de toekomst. In het herstel worden zonde en gebrokenheid verzoend. De zonde wordt geheeld door de vergeving, de gebrokenheid door de belofte van uiteindelijke heelheid. Daarbij vertelt het Nieuwe Testament op allerlei wijzen van de vernieuwing die God in mensenlevens bewerkt. In deze vernieuwing breekt de heelheid van de toekomst door in de gebrokenheid van het heden.

De tijd waarin wij leven sluit bij uitstek aan bij de verhalen van de spanning tussen het al wel en het nog niet, tussen breuk en herstel. Daarbij valt opnieuw te denken aan de verhalencyclus van de woestijnreis, waar de bevrijding uit Egypte achter de rug is, maar het volk het beloofde land nog niet is binnengekomen. Ook kunnen we denken aan de belofte van het nieuwe Jeruzalem dat nog voor ons ligt. Dat geeft hoop en perspectief aan het leven, maar bepaalt ons ook bij het feit dat we leven in de tijd van het nog niet. Zolang we in die spanning leven tussen heelheid en gebrokenheid hebben we ook te maken met het ervaren van de kloof als teken van de gebrokenheid, en met het ontbreken van de ervaring van Gods aanwezigheid. Omdat we echter tegelijk weten dat de Shalom al gekomen is, is die confrontatie een pijnlijke zaak. Theologisch gesproken gaat het dan om de spanning tussen het gekomen en het beloofde Koninkrijk. Die spanning is problematisch in het menselijk bestaan in de tussentijd.

THEOLOGIE VAN DE VERBORGEN GOD

De kloof waar we over spreken is geen uitvinding van de twintigste eeuw. Wellicht kiest men nieuwe woorden, zoals Godsverduistering, maar het thema als zodanig is fundamenteel in de Bijbel. Woord en werkelijkheid sluiten hier naadloos op elkaar aan. Ook de Bijbel maakt enerzijds duidelijk dat in deze werkelijkheid God te vinden is, tekenen van herstel doet, en beslissend aanwezig is op het keerpunt van de tijd, het lijden, sterven en opstaan van de Here Jezus Christus,

terwijl anderzijds hetzelfde Woord ons duidelijk maakt dat er scheiding is tussen hemel en aarde. Het paradijs is gesloten en we kunnen er niet meer naar terug. God is volgens de Bijbel zelf enerzijds degene die gezocht wil worden en zich dan laat vinden, terwijl anderzijds duidelijk wordt gemaakt dat Hij niet voor mensen bereikbaar is. Enerzijds ligt er een claim en een belofte dat het Woord landt in de werkelijkheid, anderzijds ligt er een waarschuwing dat het Woord vanuit de werkelijkheid niet te bereiken is.

Het uitgangspunt voor geloof, theologie en pastoraat dient naar mijn overtuiging te liggen in deze gebrokenheid. Dat is een basis-element van de beleving van mensen in de werkelijkheid, het is ook een fundamenteel deel van de openbaring in het Woord. Elke vanzelfsprekendheid over God zullen we achter ons moeten laten. We beginnen voortdurend bij de vraag, het zoeken, het niet kunnen vinden. En dan zegt het Woord van God ons dat dat niet kunnen vinden niet zomaar is, maar een wezenlijk deel uitmaakt van de geschiedenis van de mens die door God tot heilsgeschiedenis getransformeerd wordt.

Pastoraat - maar het geldt ook voor andere gestalten van het delen van het heil - kan dan ook niet een verkondiging zijn als eenrichtingsverkeer. Dat zou betekenen dat er niet wezenlijk een hermeneutische vraag ligt. Het zou inhouden dat we net als eens Hermes enkel de boodschappen uit de goddelijke wereld hoeven te vertalen in mensentaal. Pastoraat als verkondiging neemt de breuk niet serieus genoeg. Scherp geformuleerd: wie pastoraat als enkel verkondiging opvat, die miskent de zondeval, waarin de relatie tussen God en mens is verbroken. Aan de andere kant kan pastoraat juist om de aard van de kloof geen genoegen nemen met een meelevende alleen. Dan ligt alle accent op de werkelijkheid en verdwijnt het Woord uit het gezichtsveld. In dat geval wordt de radicale breuk tussen Woord en werkelijkheid ergens wel aanvaard, maar het herstel zoals God dat ook wil geven wordt niet gezien.

Kortom: we hebben behoefte aan een bipolaire benadering. Dat zal een wat teleurstellende conclusie zijn, want die gedachte zit in het hele programma van deze week. Tot nu toe heb ik dat onderstreept. Ik heb geprobeerd te laten zien dat dat niet alleen te maken heeft met een technische vraag, hoe we het Woord moeten overbrengen, maar dat het te maken heeft met een fundamentele vraag. Die wezenlijke vraag raakt ook onze eigen levens, en spreekt over de kloof die er ook in ons hart ligt.

Ik heb echter aan het begin beloofd ook een voorstel te doen voor een richting waarin het concrete pastoraat recht kan doen aan deze vragen en ervaringen. Vragen en ervaringen die, ik heb dat al gezegd, zowel in onze bestaans-werkelijkheid als in het Woord zelf aan de orde komen. En dan kom ik er niet met een woord als bipolair. Het woord heeft in de pastoraatstheorie een vaste plaats gekregen dankzij het proefschrift van Heitink, Pastoraat als Hulpverlening. Daar probeert hij een evenwicht te vinden tussen pastoraatsvisies waar de verkondiging het hoofdmotief vormt en visies die meer op de psychologie gebaseerd zijn. Zeg maar: tussen pastoraat dat uitgaat van het Woord en pastoraat dat uitgaat van de werkelijkheid. De richting die hij wijst lijkt mij onbetwistbaar. Over de invulling kun je spreken.

Daar moet ook wel over gesproken worden, want als je het op de keper beschouwt weten wij nu nog steeds niets. Het moet een bipolaire zaak zijn, maar dat zegt niets over het hoe. Daarom gaan we nu in op de vraag naar het hoe. Nog één keer benadruk ik daarbij dat Woord en werkelijkheid niet alleen de twee polen zijn waartussen de pastor en zijn gesprekspartner zich bewegen, maar dat ook Woord en werkelijkheid elkaar raken en doortrekken. De bipolariteit zit wat dat betreft onmiddellijk in het Woord zelf en in de werkelijkheid zelf. Zo zijn de polen enerzijds die van Woord en werkelijkheid, anderzijds die van gelijkheid en ongelijkheid, van verschil en overeenkomst.

PASTORAAT IN VERHALEN

Het hoe van een bipolair pastoraat kan uit het voorgaande haast niet anders ingevuld worden dan met het model van het verhaal. Het Woord is narratief gestructureerd, de menselijke werkelijkheid

wordt in onze narratieven menselijk geconstrueerd. Met onze verhalen trachten we orde en zin-samenhang te ontdekken en aan te brengen in onze ervaring. De feiten van het leven - en voor de gelovige behoort daarbij de feitelijke relatie met God - krijgt een betekenis in de ordening en interpretatie van het verhaal. Waar het in het pastoraat nu op aankomt, dat is dat in de verhalen van mensen het verhaal van God herkenbaar wordt. Anders geformuleerd: dat het verhaal van mijzelf gestructureerd en geherstructureerd wordt naar de structuren die God mij voorhoudt in zijn Woord.

Concreet betekent dit dat we in het pastoraat proberen om de verhalen en de vragen van mensen in verband te brengen met het grote verhaal van God, met de openbaring van heil. En dat bedoel ik heel letterlijk: in de zin-samenhang van wat God ons openbaart, waar we raken aan het geheimenis van Hem die onze werkelijkheid overstijgt, daar proberen we ons leven een plaats te geven. Het gaat er dus niet alleen om dat het Woord een plaats krijgt in de werkelijkheid van ons leven, maar ook dat ons leven een plaats krijgt in het Woord. Dat is dan ook van meet af aan een twee-richtingsverkeer. We zoeken vanuit de menselijke verhalen en de menselijke ervaring van de werkelijkheid naar herkenningspunten in dat grote verhaal. We zoeken ook vanuit het Woord naar aanknopingspunten in de werkelijkheid.

Dit twee-richtingsverkeer doet ons beseffen dat er de ene keer meer accent zal liggen op een verkondigend element, en de andere keer meer aandacht zal zijn voor de zoekende mens die een weg wil gaan waar God iets mee te maken heeft. Dat is niet alleen een tactische zet, het is ook een fundamenteel principe van de ontmoeting tussen Woord en werkelijkheid. In een hermeneutiek van het subject, van een subjectieve lezer, in een theologie van de verborgen God, waarbij we niet anders kunnen beginnen dan met de gebrokenheid, in een pastoraat van verhalen kan het niet anders dan wederkerig zijn.

Een bruikbaar model voor deze vorm van pastoraat is de gelijkenis. Ik kies bewust voor een model dat we uit de Schrift kennen. Niet alleen omdat het kennelijk werkt, ook omdat de pastor getraind is in exegetische vaardigheden. Door nu verhalen van mensen en verhalen van de Schrift te verbinden hoeven we geen amateur-psycholoog te spelen, maar kunnen we gebruik maken van onze primaire vaardigheden: vertalen, ordenen, interpreteren, zoeken naar de betekenis van woorden door ze in hun zinsverband te vergelijken, enzovoorts. Voor de competentie van de pastor is dit grote winst.

In het gewone leven van de mens die we zelf zijn en van de mens die we ontmoeten, vinden we aanknopingspunten voor het gesprek. Dat begint soms met een concrete, en bij tijden ingrijpende vraag. Soms ook vindt het zijn start in een algemeen gesprek over de dagelijkse beslommingen. In die werkelijkheid vinden we de herkenningspunten voor het Woord. Net zoals de Here Jezus in het gewone verhaal van een gelijkenis het transcendente moment aanwijst, het moment dat een breuk met het gewone betekent, net zo mogen wij onder de leiding van de Heilige Geest zoeken naar de raaklijn van het evangelie. Er zijn immers in de bestaanswerkelijkheid van de gelovige al ontmoetingspunten van het Woord aanwezig.

Waar het gewone ongewoon wordt, daar vinden we de openheid voor God en voor het evangelie. Als mensen kinderen krijgen en zich verwonderen over het leven, als mensen verliefd worden en in verrukking raken, daar worden ze boven het gewone uitgetild en gaan ze beseffen dat ze niet alleen deel uitmaken van deze werkelijkheid, maar dat ze opgenomen zijn in een groter, een goddelijk zinsverband. Dat zijn vaak de aanknopingspunten. Momenten van vreugde en momenten van pijn doen ons beseffen dat er voorbij de grens van ons leven meer is.

Daarmee zijn we er niet. Juist daar waar de openheid ontstaat, en mensen vanuit hun ervaring aanknopingspunten vinden in de openbaring, daar kan de openbaring verstaanbaar worden en aanknopingspunten vinden in de ervaring. Daar wordt het mogelijk dat de horizon van de tekst en de horizon van de lezer elkaar raken en nieuwe vergezichten bieden. Als die twee mensen van het begin van mijn lezing ontdekt zouden hebben dat het Woord betrekking heeft op hun werkelijkheid, en dat hun werkelijkheid daarin te lezen valt, dan hadden ze ook open kunnen staan voor wat dat Woord hen te zeggen heeft.

Heel concreet betekent dat dat verkondiging en vermaning alleen kunnen landen waar het herkend wordt. Alleen waar de openheid is ontstaan door de breuk in het dagelijks leven, waar de vanzelfsprekendheid doorbroken is, waar ook werkelijke geborgenheid, genade en aanvaarding wordt gevonden - en dat is de grondhouding van het pastoraat - alleen daar kan het verhaal van God vruchtbaar verteld worden. Maar dan moet het ook gebeuren. Dan mogen we geen genoeg nemen met meeleven alleen. Daar zal de verkondiging gestalte krijgen.

Ik kies er voor dat niet te doen door het Woord naar mij toe te trekken, alsof aan mij de taak is het te droppen. De pastor vindt zijn identiteit niet door zich los te maken van de menselijke werkelijkheid, maar door in de werkelijkheid namens God naast anderen te staan. Zo wil ik samen met de ander buigen voor het Woord. Heel duidelijk: ik zal eerder zeggen "zullen we samen luisteren naar wat de HERE wil zeggen", dan "ik vertel u Gods Woord". Een terughoudende benadering kan hier geen kwaad, omdat de pastor toch al beleefd wordt als boodschapper van dat Woord van God, en waar het gezag van het ambt niet erkend wordt heeft het geen zin het af te dwingen. In de moderne cultuur moet gezag eerst verdiend worden.

Tenslotte: op verschillende van de vragen die me zijn aangereikt ben ik slechts summier ingegaan. Dat kan misschien nog in de bespreking die volgt. Op de wellicht gehoopte receptuur voor het geslaagde pastoraat moet ik u het antwoord schuldig blijven. Ook daar kan nog wel iets meer over gezegd worden, maar het leek mij zinvol de vraag niet vanuit de technische kant van de praktijk aan te pakken, maar vanuit de fundamentele vraag die ons allen aangaat. Ik dank u voor uw geduld.

De pastor tussen Woord en werkelijkheid

Dr. R.R.Ganzevoort

Samenvatting

Hermeneutiek en de overbrugging van een kloof

- * De klassieke hermeneutiek houdt zich bezig met de uitlegging van teksten. De moderne hermeneutiek richt zich op de vraag hoe mensen tot verstaan komen. Dat wordt opgevat als twee-richtingsverkeer.
- * In de praktijk wordt dit vaak uitgewerkt in een narratief model. Dat ontkent op geen enkele wijze de werkelijkheid van de feiten waarover verteld wordt, maar benadrukt dat in de structuur van het verhaal aan de feiten betekenis wordt toegekend.
- * Aan de menselijke interpretatie gaan feiten vooraf. Aan het menselijk antwoord gaat het W/woord van een A/ander vooraf.

Theologie als probleem

- * Religieuze taal overstijgt het gewone door een breuklijn in de werkelijkheid. Dat biedt een opening naar het transcendente. Religieuze taal kan alleen metaforische zijn, omdat het voorbij de grens van onze werkelijkheid gaat. Ander gebruik van religieuze taal vervalt in fundamentalisme of zinloosheid, en versterkt zo de kloof tussen Woord en werkelijkheid.
- * Woord en werkelijkheid staan niet alleen tegenover elkaar, ze bevinden zich ook binnen elkaars invloed. Het Woord is organisch tot stand gekomen binnen de menselijke werkelijkheid (hoezeer ook geïnspireerd door God!), en de werkelijkheid bestaat door God.
- * De ervaring van de kloof heeft tot gevolg dat in de moderne tijd het geloof, God en de gehele theologie fundamenteel in het geding zijn. Het gaat niet meer om de vraag of een theologische redenering juist en logisch is, maar om de vraag of we het eigenlijk nog wel over iets hebben dat reëel en relevant is.
- * Religieuze taal is existentieel. Het kan alleen zinvol gebruikt worden vanuit een persoonlijke betrokkenheid en ervaring. Tegelijk is ze alleen relevant wanneer ze genormeerd is door de Openbaring.
- * In dit licht is een narratieve benadering van de Bijbel van belang. Niet om het te beperken tot verhalen, maar om de structuur van de Openbaring recht te doen.

Het verhaal van de Schrift

- * De raamvertelling waarin de Bijbel gestructureerd is, is aan te geven met de vier thema's wording, breuk, herstel en toekomst. Deze staan chronologisch naast elkaar (heilsgeschiedenis) en thematisch naast elkaar. Daardoor is het totale menselijk leven herkenbaar.

- * Wording is oorsprong en bestemming van de mens. Het leven is in dit kader ongeschonden en zinvol, de relatie met God vanzelfsprekend. Breuk is tragiek en schuld, doem en daad. Het leven is gebroken, en de relatie met God onbereikbaar. Herstel is vergeving van de schuld en belofte en teken van heelheid. In de gebrokenheid ontstaan signalen van het Koninkrijk. Toekomst is hoop en definitieve vervulling van de heelheidsbelofte.
- * De tijd waarin wij leven sluit bij uitstek aan bij de verhalen van de spanning tussen het al wel en het nog niet, tussen breuk en herstel. Daarbij is de gebrokenheid het uitgangspunt van ons bestaan waarin het herstel al doordringt.

Theologie van de verborgen God

- * De kloof is niet alleen een ervaringsgegeven, maar wordt ons ook in de Schrift als fundamenteel geopenbaard. De gebrokenheid dient uitgangspunt te zijn voor geloof, theologie en pastoraat.
- * Elke vanzelfsprekendheid over God zullen we dan ook achter ons moeten laten. Pastoraat kan niet langer enkel verkondiging van het heil zijn. Het zal moeten gaan om het zoeken van een ontmoeting tussen Woord en werkelijkheid.

Pastoraat in verhalen

- * Een narratieve benadering kan de kloof aan de orde stellen en wegen van ontmoeting aanbieden. Het verhaal van God (de Bijbel) en de verhalen van mensen worden in elkaars verband gebracht. Dit is een principieel twee-richtingsverkeer, waarin afhankelijk van de situatie het één meer accent kan krijgen dan het ander.
- * Door een narratieve benadering kunnen we gebruik maken van de eigen deskundigheid van de pastor als exegeet, en hoeven we geen amateur-psycholoog te worden.
- * De aanknopingspunten voor het Woord liggen in de alledaagse werkelijkheid. Daar waar mensen raken aan de grens van hun bestaan (in vreugde en pijn), ontstaat de mogelijkheid dat het Woord spreekt.
- * Vervolgens liggen de aanknopingspunten voor de werkelijkheid in het Woord. Door herkenning van de eigen situatie in de Schrift, kan ook de weg die God wijst verstaanbaar worden.
- * De pastor komt met een specifieke rol-identiteit die voor veel gelovigen gezag inhoudt. Dat betekent dat we daar terughoudend mee om kunnen gaan. Waar het gezag niet erkend wordt, kan het ook niet worden afgedwongen.